

In het belang van de bevolking

Een vergelijkingsstudie tussen twee Achterhoekse burgemeesters in bezettingstijd

Mart Teunissen

3682102

Onderzoeksseminar III Biografisch Project

Geraldien von Frijtag Drabbe Kunzel

Inhoudsopgave

Onderwerp:	Pagina:
Inleiding	3
Hoofdstuk 1 'Situatie voor de oorlog'	8
Hoofdstuk 2 'Confrontatie met de NSB'	15
Hoofdstuk 3 'Actievere houding'	20
Hoofdstuk 4 'De laatste fase'	26
Hoofdstuk 5 'Conclusie'	34
Bijlage I	37
Bijlage II	38
Bronnenlijst	39

Inleiding

10 mei 1940, de inwoners van de gemeente Wisch zullen raar opgekeken hebben toen het Duitse leger zwaar bewapend door de straten trok richting de stad Doetinchem.¹ Andere inwoners leken zich er niet aan te storen. Het was immers een zonnige dag en zij gaven de voorkeur om in de tuin te zitten.² Een paar kilometer verderop stond de jonge scholier Henk Kroesenbrink buiten te kijken naar de vele vliegtuigen die over zijn stad Winterswijk vlogen.³ Het was het begin van vijf jaar bezetting.

Deze vijf jaren van bezetting zijn nog steeds zeer actueel. In 2012 en 2013 werd de Achterhoekse burgemeester Henk Aalderink, gemeente Bronckhorst, aangeklaagd door Federatief Joods Nederland. Zij wilden voorkomen dat Aalderink tijdens de jaarlijkse dodenherdenking ook langs de Duitse graven zou lopen.⁴ Veroordeeld werd de burgemeester niet, maar de rechter verbood hem wel de wandelgang langs de Duitse graven. Aalderink bond in en besloot niet meer naar de herdenking te gaan.⁵ Als een 'burgemeester in oorlogstijd' zag hij zich genoodzaakt te zwichten onder de druk.

Burgemeesters in oorlogstijd zijn al jaren het onderwerp van gesprek. Het zouden heren, er waren geen vrouwelijke burgemeesters, zijn met zwakke knieën die de Duitsers in strikte lijn volgden, bang om hun baan te verliezen. De waarheid ligt een stuk gecompliceerder. Een burgemeester in de Tweede Wereldoorlog kende druk aan twee kanten. Aan de ene kant moest men de maatregelen van de Duitse bezetter uitvoeren terwijl er aan de andere kant de plicht was om de samenleving te beschermen. "Op den fatalen tienden Mei werden zij plotseling gerukt uit hun normale sfeer, de sfeer, waarin het gansche Nederlandsche volk leefde, en geplaatst in een wereldgebeuren zonder weerga in de historie. Zij stonden tegenover locale machthebbertjes die zich eens wilden uitleven, Feldwebels, en die dat deden op hun vaak brute manier, brullend als kannibalen, met een wie niet te helpen vloed aan krachttermen, vuist op tafel en

---

¹ L. Traanboer, *Wisch in bezettingstijd 1940-1945* (Aalten 1987) 20.

² J.J.G. Boot, *Burgemeester in bezettingstijd* (Apeldoorn 1967) 29.

³ H. Kroesenbrink, *Scholier in Oorlogstijd 1940-1945* (IJzerlo 2011) 11.

⁴ J. Houwers, 'Joodse Federatie: Rechtszaak om dodenherdenking', *De Gelderlander*, 27 februari 2013, 9.

⁵ Pauw en Witteman (Televisieprogramma) 2 mei 2013.

bedreiging: “Sie weden erschossen”. En aan zulke behandeling stonden zijn bloot, elken dag en elk uur.” Aldus de toenmalige Nederlandse secretaris-generaal K.J. Frederiks.⁶

De burgemeesters

In 1967 kreeg Joost Johannes Gerardus Boot landelijke bekendheid toen hij zijn oorlogsdagboek publiceerde en deze promootte in het programma Mies en Scene met Mies Bouwman. Het was een oorlogsboek van Boot als burgemeester van de gemeente Wisch, waarin Boot probeerde te verklaren waarom hij niet was opgestapt toen de Duitsers Nederland bezette. Deze Achterhoekse gemeente besloeg destijds verschillende kleinere dorpsgemeenschappen in het oosten van Gelderland. De gemeente kende één stad, Terborg, en het gemeentehuis was gevestigd in Varsseveld (zie bijlage I). Tijdens de gemeentelijke herindelingen van 2005 ging de gemeente Wisch samen met die van Gendringen op in de gemeente Oude IJsselstreek.

Nog oostelijker in de provincie Gelderland ligt de gemeente Winterswijk, met als middelpunt de gelijknamige stad Winterswijk (zie bijlage II). Deze gemeente kent een opmerkelijke geschiedenis met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog. Al voor de Duitse inval in 1940 kende de gemeente een relatief grote NSB aanhang. Na de Duitse inval bleef ook de burgemeester, Johannes Kneppelhout, aan. Kneppelhout wilde voorkomen dat de gemeente een NSB burgemeester kreeg. Desalniettemin werd Kneppelhout in 1941 ontslagen en na een tussenbenoeming kreeg de gemeente een NSB burgemeester, Willem Pieter Cornelis Bos.

Doordat beide gemeentes vrij dicht bij elkaar gesitueerd lagen kregen beide gemeentes te maken met veelal dezelfde maatregelen en problemen in de Tweede Wereldoorlog. Denk hierbij aan opstandige NSB districtsleiders, bemoeizuchtige buurtgemeentes of de gevolgen van Dolle Dinsdag aan het einde van de bezetting. Doordat beide gemeentes een andere ‘soort’ burgemeester had, de ene had een NSB burgemeester en de andere niet, is het goed mogelijk een vergelijking te maken over wat een verschil van burgemeester kon betekenen voor de uitvoering van de Duitse maatregelen. Wie waren deze burgemeester en wat dreef hen? Was het mogelijk voor Boot om de maatregelen tegen te werken? En lukte het Bos om zijn

---

⁶ K.J. Frederiks, *Op de bres 1940-1944* (Den Haag 1945) 99.

nationaalsocialistische ideeën door te voeren? De voornaamste reden van Boot om aan te blijven was immers dat een NSB opvolger dramatische gevolgen voor de gemeente en zijn inwoners zou hebben. In hoeverre verschilde het beleid van Bos met betrekking tot de Duitse maatregelen met die van Boot en hoe is dit te verklaren? Kan dit vooral worden verklaard door de ideologische achtergrond?

Historische discussie

Er zijn al verschillende onderzoeken verricht naar de positie van een burgemeester tijdens de bezetting. Historicus Peter Romijn schreef in 2006 het boek 'Burgemeesters in Oorlogstijd'. Romijn betoogde dat burgemeesters tijdens de bezetting te maken kregen met een groot dilemma. Bleven ze op hun positie dan werden ze geconfronteerd met harde maatregelen van de Duitse autoriteiten. Traden ze af, dan werd hun plaats waarschijnlijk ingenomen door een NSB'er. Net als Boot en Kneppelhout, hadden deze burgemeesters de angst dat de situatie dan alleen maar zou verergeren.⁷ Ook kwamen er steeds hogere straffen voor burgemeesters die aftraden.⁸

Het was, volgens Romijn, vooral een kwestie van 'redden wat er te redden viel'. Dit betekende dat een burgemeester zich soms gedwongen zag om maatregelen die schadelijk waren voor zijn inwoners doorgang te geven.⁹ Daarbij kwam dat een burgemeester een dergelijke verantwoordelijkheid voor de bevolking had. Veel hadden de angst dat er anders een directe confrontatie tussen de bezetter en de bevolking zou ontstaan, waar de bevolking het onderspit moest delven. De burgemeesters probeerden zodoende zoveel mogelijk de anti-Duitse gevoelens te temperen. Pas vanaf 1943 begonnen burgemeesters zich actiever te manifesteren tegen de Duitse maatregelen.¹⁰ Wel vraagt Romijn zich af of de uiteindelijke voordelen wel opwogen tegen de nadelen van het aanblijven.¹¹

---

⁷ P. Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam 2006) 190.

⁸ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 263.

⁹ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 331.

¹⁰ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 503.

¹¹ E. Van Tijn, 'Peter Romijn Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting', *Historisch Nieuwsblad* 7 (2006) 14-15.

Een ander onderzoek kwam van de historici Marnix Croes en Peter Tammes. In hun proefschrift uit 2004, 'Gif laten wij niet voortbestaan', onderzochten zij de overlevingskansen van Joodse inwoners in de verschillende Nederlandse gemeentes. Hieruit bleek dat de overlevingskansen niet significant lager waren in gemeentes met een grote percentuele NSB-aanhang of de aanwezigheid van een pro-Duitse burgemeester.¹² Andere factoren waren van groter belang, zoals een fanatiek regionale Sicherheitspolizei, de aanwezigheid van 'foute' Nederlandse agenten en de mate van plaatselijke verzuiling. Hoe meer contacten Joden hadden met andere groepen in de samenleving, hoe groter hun overlevingskansen waren.¹³

Aan de andere kant van de discussie staat de kunsthistorica Nanda van der Zee met haar zeer kritisch ontvangen boek 'Om erger te voorkomen'. Hierin gaat van der Zee vooral in op het feit dat het percentage omgekomen Joodse inwoners in Nederland vele malen hoger lag dan in België of Frankrijk.¹⁴ Hierin stelt ze dat de Nederlandse elite het liet afweten als het om het lot van de Joodse inwoners ging, zo ook de Nederlandse burgemeesters. Zij hadden moeten ingrijpen of moeten aftreden, maar zeker niet moeten aanblijven zonder ingrijpen.¹⁵ Desalniettemin kreeg het boek behoorlijke kritieken, het boek zou feitelijke onjuistheden bevatten.¹⁶ Wel neemt het boek een duidelijke positie in het historische debat in.

Methode

Een biografische benadering lijkt de beste manier om naar de beweegredenen van de twee burgemeesters te kijken. Voor een historicus is het belangrijk om bij een biografische benadering hun hoofdpersonen en de tijdsgeest goed te begrijpen.¹⁷ Hierbij moet een biograaf zich niet teveel met zijn onderwerp identificeren, alleen met enige

---

¹² M. Croes en P. Tammes, *'Gif laten wij niet voortbestaan'. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945* (Amsterdam 2004) 535.

¹³ Croes en Tammes, *'Gif laten wij niet voortbestaan'*, 538.

¹⁴ N. van der Zee, *Om erger te voorkomen* (Amsterdam 1997), 67.

¹⁵ van der Zee, *Om erger te voorkomen*, 152.

¹⁶ J. Kuijk, 'Een indrukwekkend monument van incompetentie en dilettaantisme', *Trouw* 11 april 1997, 22.

¹⁷ J. Tosh, *The Pursuit of History. Aims, methods and new directions in the study of modern history* (Harlow 2010) 68.

afstand kan objectiviteit worden gewaarborgd.¹⁸ Door het onderzoek naar 'gewone' personen kan er een nieuw inzicht gegeven worden aan de geschiedenis. Daarbij kan er goed gekeken worden naar motieven en intenties van bepaalde acties. Motieven van individuen kunnen weer een nieuwe uitleg geven aan historische gebeurtenissen.¹⁹

De twee burgemeesters hebben beide geheel andere bronnen achtergelaten. Zoals al eerder genoemd, had Boot een eigen dagboek bijgehouden. Deze zal dan ook als rode draad worden gebruikt in het onderzoek naar zijn motieven, aangevuld met primaire en secundaire bronmateriaal die bepaalde gebeurtenissen dienen te bevestigen. Bos heeft helaas geen dagboek achtergelaten. Wel heeft Bos een eigen dossier in het Nationaal Archief. Dit dossier bestaat voornamelijk uit briefwisselingen naar aanleiding van Bos zijn aanstelling als burgemeester en getuigenverslagen over gebeurtenissen in de gemeente tijdens de bezetting. Deze zijn gebruikt voor de rechtszaak van Bos, in het kader van de bestraffing van 'foute' Nederlanders, ook wel de bijzondere rechtspleging genoemd. Ook zal er bij Bos gebruik worden gemaakt van ander bronmateriaal om bepaalde gebeurtenissen te bevestigen. Deze zijn allemaal terug te vinden in de bronnenlijst.

---

¹⁸ Tosh, *The pursuit of history*, 69.

¹⁹ Tosh, *The pursuit of history*, 70.

Hoofdstuk 1 Situatie voor de oorlog

De NSB aanhang van Winterswijk

De wereldcrisis van 1931 had ook gevolgen voor de inwoners van de gemeente Winterswijk. De plaatselijke landbouw, met als grote vertegenwoordiger de varkensmesterij, ervoer een duidelijk teruggang.²⁰ Hetzelfde jaar was ook de start van de politieke carrière van Wim Bos, door zijn verkiezing tot gemeenteraadslid voor de Vrijzinnige Democraten.²¹ Door de aanhoudende crisis radicaliseerde de gemeente.²² Het lukte Bos samen met de dominee Emanuel Reeser om de boerenbevolking voor zich te winnen. Daarnaast was de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen in 1933 een indicator dat er een versplintering gaande was in de confessionele aanhang en daarmee een barst in het verzuilingstelsel van de gemeente.²³ In 1933 besloten Bos en Reeser over te stappen naar de NSB. De aansluiting van beide heren zorgde voor meer NSB aanhang.²⁴

Twee jaar later werden de verkiezingen voor de provinciale staten gehouden. De gemeente Winterswijk werd zelfs vereerd met de komst van de NSB-leider Anton Mussert. Een zeer groot aantal Winterswijkers was getuige van zijn toespraak in het plaatselijke feestgebouw. In vergelijking: Mussert kwam ook naar Doetinchem, hier kwam maar een enkeling op af.²⁵ Maar hoe groot was de NSB aanhang in Winterswijk nu precies? Ledenaantallen zijn niet bekend, die gegevens werden namelijk nooit op orde gemaakt. Toch kan met de uitslagen van verschillende verkiezingen in de jaren '30 een indicatie worden gemaakt.²⁶ In 1935 kleurden maar liefst 20.3% van de Winterswijkers het vakje van de NSB op het stembiljet rood. In de landelijk uitslag behaalde de NSB maar 6.1% van het aantal stemmen. In verhouding had Winterswijk dus een groot aantal

---

²⁰ G.A. Kooy, *Het ehech van een 'Volkse' beweging. Nazificatie en denazificatie 1931-1945* (Utrecht 1982) 35.

²¹ H. Krosenbrink, *dr. W.P.C. Bos. Zijn leven en zijn tijd* (Doetinchem 1995) 35.

²² Kooy, *het ehech van een 'volkse' beweging*, 37.

²³ H. Flap en P. Tammes, 'De electorale steun voor de Nationaal Socialistische Beweging in 1935 en 1939', *mens en maatschappij* (2008) 27.

²⁴ Kooy, *het ehech van een 'volkse' beweging*, 48.

²⁵ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 41.

²⁶ Flap en Tammes, 'de electorale steun voor de Nationaal Socialistische Beweging in 1935 en 1939', 25.

stemgerechtigden die aanhanger of tenminste sympathie had voor het gedachtegoed van de NSB.

In 1937 ging het economisch weer wat beter. In economische betere tijden neemt de politieke radicaliteit vaak weer af. Ook in 1937 waren er verkiezingen, nu weer voor de Tweede Kamer. De campagnes werden gekenmerkt door een heftig debat waarin democratische partijen afstand namen van radicaal gedachtegoed, zoals dat van de NSB. Landelijk verloor de NSB duidelijk en ook in Winterswijk was de populariteit afgenomen. 8% van de Winterswijkse stemgerechtigden lopen weg bij de NSB en de partij hield nog maar 12.8% van het aantal stemmen over.²⁷ Desondanks was deze uitslag procentueel gezien nog drie keer zoveel dan het landelijke resultaat. Bij de verkiezingen van 1939 besloot de NSB in veel gemeentes niet deel te nemen.²⁸ Wel werd er door de NSB in Winterswijk deelgenomen aan de verkiezingen: de aanhang nam af, maar ongeveer 10% van de bevolking bleef de partij trouw. Volgens de Kooy waren de NSB stemmers in 1939 de trouwe aanhangers, deze stemden niet uit onvrede of eigenwinst maar uit geloof. Iemand die gelooft in de nationaalsocialistische heilstaat.²⁹

Uiteindelijk kunnen er een drietal factoren worden aangewezen die leidden tot een grote NSB aanhang in een gemeente. Ten eerste de invloed van de economische crisis van 1933. Ten tweede hoe groter de verzuiling in een gemeente, hoe kleiner de NSB aanhang en als laatste conclusie de aanwezigheid van lokale 'grote' NSB mannen, in Winterswijk waren die aanwezig in de persoon van Bos en Reeser.³⁰

Bos wordt NSB'er

Wim Bos begon zijn politieke carrière in 1931 als gemeenteraadslid voor de Vrijzinnige Democraten. Doordat Bos een veeartsenpraktijk bezat, had Bos veel contacten in de agrarische sector. De economische crisis had grote invloed op deze sector. Desondanks lukte het Bos niet om zijn partij oplossingen voor deze problemen te laten vinden. Sterker nog, tijdens de algemene vergadering van de Vrijzinnige Democraten voelde Bos

---

²⁷ Kooy, *het echec van een 'volkse' beweging*, 77.

²⁸ L. De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* ('s-Gravenhage 1969) 348.

²⁹ Kooy, *het echec van een 'volkse' beweging*, 86.

³⁰ Croes en Tammes, 'De electorale steun voor de Nationaal Socialistische Beweging in 1935 en 1939', 40.

dat er geen enkele aandacht uitging naar de agrarische problemen en dat er zelfs smalend werd gereageerd op oplossingsvoorstellen. Voor Bos was de maat vol en hij besloot zich af te splitsen van de Vrijzinnige Democraten. Hij gaf zijn zetel niet op, dit op aanraden van anderen. Hij besloot lid te worden van de NSB omdat deze groepering volgens hem wel oog had voor de problemen in de agrarische sector. Voor de NSB bekleedde hij in 1936 een zetel in de Provinciale Staten van Gelderland. In 1939 besloot Bos afstand te nemen van zijn positie omdat 'het raadswerk teveel bestond uit politiek geharrewar en te weinig deed voor het algemeen belang'.

Wisch voor de oorlog

In januari 1939 zag Burgemeester Joost Boot steeds meer Duitse Joden de grens oversteken. Deze mensen waren ongewenst en dienden te worden tegengehouden. De problemen waren een voorbode voor wat er zou gaan gebeuren.³¹ Boot zag het nationaalsocialisme sterker worden en dit maakte hem ongerust. De vele lezingen die Boot hield voor de Anti-Revolutionaire kiesverenigingen stonden in het teken van de bestrijding van deze politieke stroming. Desondanks had Boot vertrouwen in leider Colijn die de NSB 'de meeste wind uit de zeilen' zou nemen.³²

Ondanks het feit dat Boot wel degelijk zag dat er gerommel was aan de Oostelijke grenzen van zijn gemeente, was hij niet van mening dat er een oorlog zou komen. Nederland was een grondstoffenarm land en hierdoor onaantrekkelijk voor Duitsland.³³ In april 1939 stelt hij dat het 'naar mijn inziens het meevalt' met een eventuele dreiging. 'Ik geloof niet in oorlog, hoewel er in snel tempo grensversperringen worden aangebracht'.³⁴ Anderen zagen dit anders. De vertegenwoordiger van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm in Gelderland vroeg in april '39 aandacht voor financiële steun voor grensverdediging. Enkele dagen later benadrukte ook de territoriale bevelhebber van Gelderland, kolonel Dwars, dat er versperringen werden aangebracht. De maanden die daarop volgden bespreekt Boot vooral de gemeentelijke beslommingen. De

---

³¹ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 8.

³² Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 10.

³³ Boot, *burgemeester in bezettingstijd* 11.

³⁴ Ibidem

verdediging van Nederland werd sporadisch besproken in vergaderingen, maar tot grote actie kwam het niet.³⁵

Het was voor Boot dan ook enigszins verrassend toen op 1 september 1940 Duitsland Polen binnenviel. 'De radio liet een schreeuwerige, hese stem van de Führer horen. We luisterden ook naar de ontroerde Neville Chamberlain. Onbegrijpelijk het non-agressieverdrag, dat Rusland met Duitsland heeft gesloten.'³⁶ Maar ook de bedreiging binnen de gemeente werd vergroot. Zo waarschuwde de burgemeester van Zelhem, Johannes Rijpstra, aandacht te schenken aan de spionagesamenkomst in het huis van de N.S.B.-districtsleider August Borggreven.³⁷ Een maand later kwamen er opnieuw aanwijzingen binnen dat er een bliksemanval zou worden gedaan op Nederland, maar Boot bleef dit onwaarschijnlijk vinden. Meer dan versperringen aanleggen werd er dan ook niet gedaan.³⁸

Desondanks was het gevaar in het oosten wel een terugkomend onderwerp in de zakelijke besprekingen en persoonlijke schetsen van Boot. Zo merkte hij op dat er in november 1939 wel erg veel bos werd gekapt aan de Duitse grens, er spionagefoto's werden gemaakt door NSB'ers en was de versterking van de grenspolitie een onderwerp in de burgemeesterskring.³⁹ Desondanks leek de aanhang van de NSB af te nemen. Echter, degene die overbleven waren 'des te vuriger en agressiever'.⁴⁰

De Duitse aanval

"9 mei verkeerden we in grote spanning.. Anton Berkhout die in Hummelo als legerarts bij de daar gelegen staf is gedetacheerd vertelde me dat het nu bittere ernst is".⁴¹

Op 10 mei 1940 hadden de plaatselijke agenten al een aantal lichtpijlen gesignaleerd, Boot wachtte de gebeurtenissen af in zijn studeerkamer. Laat in de middag zag Boot de verschillende formaties overtrekken. Het optimisme van de enkele maanden daarvoor maakte plaats voor een gevoel van wanhoop. Telefonisch kreeg Boot te horen

---

³⁵ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 12-13.

³⁶ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 15.

³⁷ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 17.

³⁸ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 18.

³⁹ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 18-20.

⁴⁰ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 28.

⁴¹ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 29.

dat de Duitsers op het raadhuis van buurtgemeentes waren gearriveerd, in het raadhuis van Terborg was echter nog geen Duitser te vinden. Tegelijkertijd constateerde Boot dat de inwoners van zijn gemeente zich nog niet realiseerden wat er zich afspeelde. “De dag was zo stralend mooi. Niemand deed iets. Vanzelfsprekend! Wat zou men op zo’n uur kunnen doen?! De mensen brachten hun stoelen voor hun huis. Lieten zich zonnen, terwijl de ene divisie na de andere aan hen voorbij trok.”⁴²

De destijds twaalfjarige Winterswijkse scholier Henk Krosenbrink beschreef de desbetreffende dag in zijn dagboek: “Toen ik in de keuken kwam, was iedereen al wakker. Mijn vader en moeder, broer Willem, die tien jaar ouder was dan ik, en mijn zus Bertha, vijf jaar ouder. Het was oorlog hoorde ik. De Achterhoek werd zondermeer prijsgegeven”.⁴³ Luttele uren voor de capitulatie gaf de Winterswijkse burgemeester Kneppelhout een toespraak voor de gemeenteraad. Het was een waarschuwing voor ondoordacht gedrag en hij vroeg aan de inwoners zich gedeisd te houden.⁴⁴

Landelijke bezetting

Na de 10 dagen in mei 1940 leek het Nederlandse volk zich weer te richten op zijn dagelijkse bezigheden.⁴⁵ Voor de Nederlandse bestuurders was het een zware beproeving.⁴⁶ Zij moesten veelal op hun post blijven om de gevolgen van de gevechten dan wel te voorkomen dan wel te verzachten. Het bestuursapparaat was inmiddels onder militair gezag gezet. Burgemeesters waren gedegradeerd tot doorgeefluik van de verschillende bevelen. Ze waren op zichzelf aangewezen, overleg met ambtgenoten of andere collega’s was niet meer mogelijk.

De feitelijke leiding van het departement van Binnenlandse Zaken kwam in handen van secretaris-generaal K.J. Frederiks.⁴⁷ Deze kreeg de opdracht om de voorzitters van beide kamers van de Staten-Generaal en de vicepresidenten van de Raad van State van het vertrek van de regering op de hoogte te stellen.⁴⁸ Er kwam een

---

⁴² Boot, *burgemeester in bezettingstijd* 29.

⁴³ Krosenbrink, *scholier in oorlogstijd*, 10.

⁴⁴ Krosenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 175.

⁴⁵ Romijn, *burgemeesters in oorlogstijd*, 80.

⁴⁶ Romijn, *burgemeesters in oorlogstijd*, 89.

⁴⁷ Romijn, *burgemeesters in oorlogstijd*, 94.

⁴⁸ Romijn, *burgemeesters in oorlogstijd*, 96.

overdracht van het regeringsgezag aan de opperbevelhebber. Op 15 mei ondertekende generaal Henri Winkelman de capitulatievoorwaarden. In dit document stond opgesteld dat de gemeentebesturen de uitdrukkelijke opdracht kregen de bevolking te instrueren zich te onthouden van elke vijandelijke daad tegen personeel of materiaal van de bezettingsmacht.⁴⁹ De Nederlandse bevolking bleef achter met een schok door de snelle nederlaag. Het zou gelegen hebben aan de NSB'ers die op grote schaal verraad zouden hebben gepleegd. Ook hadden de Duitsers valse oorlogstactieken gebruikt. Dit was makkelijker te accepteren dan de daadwerkelijke reden; de Nederlandse strijdkrachten waren gewoonweg niet opgewassen tegen de Duitse krijgsmacht.⁵⁰

De Nederlandse ambtenaren zaten nog steeds in afwachting over hun toekomst. Steeds meer militairen arriveerden die de macht overnamen. Het duurde twee tot drie weken voordat er bestuurlijk herstel kwam. De autoriteiten die volgens de wettige regels waren benoemd of gekozen werden niet meteen vervangen.⁵¹ Hierdoor was er in zekere mate van continuïteit in de Nederlandse autoriteit. Op 18 mei ondertekende Hitler het decreet dat Nederland een burgerlijk bestuur zou krijgen onder leiding van de Oostenrijkse Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart. Seyss-Inquart stond bekend als gematigd en kwam hierdoor in aanmerking om de Nederlandse bevolking met zachte hand voor de Duitse zaak te winnen. Op langere termijn diende Nederland geïntegreerd te worden in het Duitse Rijk.⁵² Het land moest genazificeerd worden.⁵³ Het was echter niet de bedoeling dat de Rijkscommissaris Nederland zelf zou gaan besturen, eerder probeerde hij het bestaande Nederlandse bestuursapparaat te sturen.

Dit betekende niet dat de Duitse autoriteiten alles uit handen gaven. Kwesties als ontslag en benoeming van Nederlandse ambtenaren en bestuurders bleven zaak van de Duitse bezetter. Het directe gevolg was dat de eerste ontslagen van ambtenaren al in de eerste drie maanden vielen. Doordat burgemeesters werden gekozen door de centrale overheid in Nederland, en niet door directe verkiezingen, konden de Duitse bezetters eenvoudig burgemeesters vervangen en zodoende het lokale bestuur naar hun hand zetten.⁵⁴ Voor de leden van de NSB betekende dit dat de functie als burgemeester ook

---

⁴⁹ Romijn, *burgemeesters in oorlogstijd*, 98.

⁵⁰ F. Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw* (Amersfoort 2009) 148.

⁵¹ Romijn, *burgemeesters in oorlogstijd* 102.

⁵² Romijn, *burgemeesters in oorlogstijd*, 98.

⁵³ Romijn, *burgemeesters in oorlogstijd*, 98.

⁵⁴ Romijn, *burgemeesters in oorlogstijd*, 149.

voor hen een mogelijkheid werd. Hiervoor werden namelijk politieke radicalen uitgesloten voor dergelijke functies. Desondanks werd er geen haast gemaakt met de vervanging van de burgemeesters, geheel tot de teleurstelling van de NSB.⁵⁵

Het bestuursapparaat probeerde terug te vallen op onder andere aanwijzingen die reeds in 1937 werden verspreid. Indien een geval van bezetting aan de orde kwam, diende men in het belang van de bevolking zich te onthouden van vijandelijke daden jegens de bezetter en het werk voort te zetten.⁵⁶ De gewone man probeerde zich aan te passen aan de nieuwe situatie en er het beste ervan te maken.⁵⁷

---

⁵⁵ Romijn, *burgemeesters in oorlogstijd*, 154.

⁵⁶ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 150.

⁵⁷ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 151.

Hoofdstuk 2 Confrontatie met de NSB

Confrontatie Borggreven

De onzekerheid voor Boot was groot. Allerlei geruchten deden de rondte. Zo zouden inwoners gedwongen zijn de Hitlergroet te brengen en werden er verschillende protesterende boeren gefusilleerd.⁵⁸ Desondanks had Boot tenminste tot 13 mei geen direct contact met de Duitsers. Hierdoor ontstond er ook een soort lokaal machtsvacuüm. De NSB'ers waren in de veronderstelling dat de kansen waren gekeerd. Terwijl ze tot voor kort nog werden uitgesloten voor een post van burgemeester, verwachtten ze dat ze met de komst van de Duitsers snel de burgemeestersposten zouden kunnen invullen. De burgemeesters waren immers gekozen door een overheid die was gevlucht naar Londen.

Op 13 mei kwam hierdoor al de eerste confrontatie tussen de burgemeester van Wisch en de plaatselijke NSB districtleider Borggreven, die ook nog eens woonachtig was in Terborg. Boot had tijdens de Duitse inval een vrijpas gegeven aan de zieke officier Ingenhouz om de rivier de IJssel te mogen oversteken. De plaatselijke districtsleider van de NSB August Borggreven lekte dit uit aan de Duitse militairen.⁵⁹ Boot werd gearresteerd omdat dit tegen de regels was. Boot werd tegen een muur gezet tussen twee gewapende militairen, maar op dat moment verscheen de zieke Ingenhouz. Boot werd vrijgelaten terwijl Ingenhouz werd gearresteerd. Het was de eerste poging van Borggreven om Boot uit de weg te ruimen.

Sindsdien probeerde Boot Borggreven aan te geven bij de Duitse autoriteiten. Zo schreef Boot aan de procureur-generaal van het gerechtshof in Arnhem een brief om aan te geven dat Borggreven een stoorzender was voor de rust in zijn gemeente: "Hierbij heb ik de eer u mede te delen, dat A.W.J. Borggreven ... districtsleider der N.S.B., voor enige personenwagens en vrachtauto's motorbrandstofvergunning heeft .. gebruikt hij de benzine o.a. voor partijdoeleinden.

Gebleken is, dat hij benzinebonnen heeft ondertekend, waarop te goeder trouw door garagehouders benzine is versterkt hoewel deze bonnen slechts door de

---

⁵⁸ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 30.

⁵⁹ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 30.

burgemeester mogen worden afgegeven. Voorts hebben collega's mij bericht, dat hij geen gevolg heeft gegeven aan een bevel tot stoppen door de politie, omdat hij daartoe naar zijn mening niet verplicht is.

Alvorens mijn houding te bepalen, meen ik goed te doen tot u het verzoek te richten mij te willen mededelen, of deze persoon in bijzondere verhouding staat tot de Duitse autoriteiten op grond waarvan hij gerechtigd is een dergelijke houding ten opzichte van de politie aan te nemen en vrijheid bezit benzine voor partijdoeleinden te gebruiken".⁶⁰

Desondanks werden er geen concrete acties uitgevoerd tegen Borggreven.

Iets meer dan een maand later kwam Boot voor een derde keer in conflict met de Achterhoekse districtsleider van de NSB. Eind juni 1940 werd duidelijk dat ook de Franse legers niet waren opgewassen tegen de Duitse krijgsmacht. Volgens Boot waren de lokale N.S.B'ers in dolle stemming en daarmee ook Borggreven. Een gezin uit Silvolde werd uit hun woning geplaatst wegens een huurachterstand. Het stuitte op verzet bij Borggreven en zijn aanhangers. "Voor slechts f 28,- uit de woning gezet" stond op een bordje geplaatst in de voortuin van het desbetreffende huis. Boot werd gebeld met de mededeling dat de familie de woning terug moest hebben. Een eventuele achterstand wilde de NSB vergoeden, waarna ze door Boot werden doorverwezen naar de deurwaarder.⁶¹

Bekend werd dat er 60 NSB'ers in uniform naar het huis van de Silvoldse familie waren gereisd. Boot besloot daarop zelf ook naar het huis te komen en gaf de gemeenteveldwachter de opdracht de hulp van de Marechaussee in te roepen. Desondanks verwachtte Boot dat de situatie met een sisser zou aflopen. Borggreven eiste dat de familie werd teruggeplaatst en liet daarbij een bevel zien van de Feldkommandant.⁶² Weer probeerde Borggreven de positie van Boot te ondermijnen. Boot was niet onder de indruk en hield voet bij stuk. Inmiddels was er al een menigte toegestroomd naar de plek waar het conflict plaats vond. Boot hoorde dat de Duitsers ook al onderweg waren. Hierop besloot Boot zijn ambtsketen om te doen, dit zou gezag uitstralen bij de Duitsers.⁶³ Borggreven kreeg voor elkaar dat Boot gearresteerd werd.

---

⁶⁰ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 39-40.

⁶¹ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 41.

⁶² Ibidem

⁶³ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 42.

Boot werd naar de Sicherheitspolizei in Arnhem afgevoerd en het huis werd door de politie en de marechaussee bewaakt. Ondanks deze arrestatie zag Boot in dat Borggreven verloren had. Boot werd namelijk niet naar Duitsland afgevoerd, zoals Borggreven had gehoopt, en het huis werd niet teruggegeven aan de familie.⁶⁴

De volgende dag werd Boot alweer op vrije voeten gesteld en het voorval kreeg geen verdere consequenties. Het was wel de laatste openlijke confrontatie tussen Boot en Borggreven. Borggreven probeerde zich te manifesteren als de daadwerkelijke leider van de gemeente, aangezien hij NSB districtsleider was. Echter ontving hij hiervoor nauwelijks steun, tot zijn grote teleurstelling. Boot ontving daarentegen wel steun van de Duitsers, zij gaven bijvoorbeeld het huis niet onder toezicht van de NSB'ers en Boot werd tot twee keer toe snel weer vrijgelaten. Ook lokaal zag Boot zijn steun groeien. Na de vrijlating ontving veel positieve berichten op zijn optreden, dit was voor Boot een prettige bevestiging.⁶⁵

Tegenwerking Bos

In dezelfde periode had de burgemeester van Winterswijk zijn handen vol aan de NSB in zijn gemeente. Kneppelhout botste al enkele keren met de Duitse bezetter, die zich ergerden aan Kneppelhouts liefde voor oranje. Begin 1941 was de maat vol. Kneppelhout liet een spotprent over de Britse premier Winston Churchill verwijderen, vrijwel direct werd Kneppelhout gearresteerd en ontheven uit zijn functie.⁶⁶ Voordat Bos zijn opwachting maakte, werd de wethouder J. Voorink gekozen tot waarnemend burgemeester. In maart 1942 werd Bos officieel benoemd tot burgemeester van Winterswijk.⁶⁷

Er zijn verschillende verklaringen voor de vraag waarom Bos burgemeester wilde worden. Zelf gaf Bos tijdens zijn rechtszaak in 1948 aan dat het geen 'baantjesjagerij' was. Bos stelde dat hij de verschillende maatregelen van de Duitsers gericht tegen de inwoners van de gemeente wilde tegenhouden. Het kon ook helemaal geen 'baantjesjagerij' zijn, want het koste maar liefst 20 gulden om te kunnen solliciteren.

---

⁶⁴ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 42.

⁶⁵ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 33.

⁶⁶ Kroesenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 200.

⁶⁷ Kroesenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 224.

Echter gaf Bos in zijn sollicitatiebrief aan de NSB ook nog een andere reden aan, die hij in zijn rechtszaak niet noemde. De toetreding tot de NSB in 1933 had voor de veeartsenpraktijk van Bos geen positieve gevolgen. Volgens Bos was zijn toetreding tot de NSB de reden dat mensen geen gebruik meer maakten van zijn diensten. Een positie tot burgemeester zou hem financieel dus erg goed uitkomen. Bos had, naar geheel eigen zeggen, de functie nodig om meer geld te verdienen.⁶⁸

Het was niet de eerste keer dat Bos gesolliciteerde naar de functie van burgemeester in Winterswijk, gelijk na de inval aasde Bos al op deze functie. Zijn buitensporige alcoholgebruik was volgens de commissaris der Provincie Gelderland de reden dat hij destijds werd gepasseerd. Desondanks werd Bos door dezelfde commissaris geprezen om zijn goede functioneren. De commissaris hoopte dan ook dat Bos werd gekozen tot deze functie. Bos was namelijk niet de enige gegadigde voor de functie. Vier andere personen hadden ook gesolliciteerd, voornamelijk advocaten of bestuurders uit andere gemeentes. Bos was de enige kandidaat die daadwerkelijk in de gemeente Winterswijk woonde.⁶⁹

Bos leek de grote favoriet voor de functie. Bos had immers al bestuurlijke ervaring, was lid van de NSB en had een goede band met de gemeente. Men zou verwachten dat de plaatselijke NSB zouden juichen om Bos als burgemeester te hebben. Had het niet al te lang geduurd voordat Winterswijk werd beloond met een NSB burgemeester? Dit was echter niet het geval. Tijdens de sollicitatie procedure werd Bos tegengewerkt door de NSB districtsleider, Borggreven. Later bleek in de rechtszaak tegen Bos dat de relatie tussen beide heren 'bijzonder ongunstig' was.⁷⁰ Een voorbeeld is de weigering van Bos om naar de installatie van Borggreven als districtsleider te komen.⁷¹

Als eerste probeerde Borggreven de sollicitatie van Bos te ondermijnen door te stellen dat Bos tegelijkertijd lid was van de Vrijzinnige Democraten en de NSB. Volgens Borggreven was Bos alleen uit opportunisme lid geworden van de NSB. Bos kon dit weerleggen door berichtgevingen uit de Winterswijksche courant aan te leveren, waaruit zou blijken dat Bos eerst wegging bij de Vrijzinnige Democraten voordat hij lid

---

⁶⁸ Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (2.09.09)

⁶⁹ Binnenlandse Zaken Binnenlands Bestuur (2.04.57)

⁷⁰ CABR (2.09.09)

⁷¹ Kroesenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 231.

werd van de NSB. Enkele dagen later stuurde Borggreven een brief naar Bos waarin stond dat zijn sollicitatie nagenoeg 'kansloos' was, aangezien de Duitse autoriteiten al een ander kandidaat hadden gekozen. Dit kwam voor Bos als een grote verrassing, enkele dagen daarvoor had Bos immers de bevestiging van het hoofdkantoor van de NSB ontvangen dat hij naar voren zou worden geschoven als hun kandidaat. Bos stuurde meteen een brief naar het hoofdkantoor met vraag om uitleg. Mocht Bos niet gekozen worden tot burgemeester, dan zou hij zijn NSB lidmaatschap opzeggen. Dit betreurde het hoofdkantoor, maar ze konden er verder niets aan veranderen.⁷² Desondanks werd Bos toch als burgemeester van de gemeente Winterswijk gekozen.

---

⁷² CABR (2.09.09)

Hoofdstuk 3 Actievere houding

Vanaf februari 1941 kreeg Nederland steeds meer te maken met een toenemende onderdrukking, confrontatie en Jodendeportaties. De eerste anti-Joodse maatregelen verliepen voor de Duitsers voorspoedig, maar daar kwam vanaf februari 1941 verandering in. De eerste protestacties dienden zich aan. De felle Duitse reactie op de 'Februaristaking' liet zien dat er zich een nieuwe fase in de bezetting was aangebroken.⁷³ Nazificatie met een fluwelen handschoen was mislukt, de Duitse bezetters besloten harder tegen de Nederlandse bevolking op te treden.

Passief verzet van Boot

Boot zag dat er in Nederland steeds meer strubbelingen kwamen tussen de Joden en de Duitse bezetters. Hoewel daar in de gemeente Wisch geen sprake van was.⁷⁴ Wel waren er steeds meer incidenten tussen de lokale NSB'ers en Nederlandse Unie leden, deze zouden tot ver in 1941 aanhouden. Daarnaast viel de nazificatie van zijn gemeente 'wel mee', dit zou zich volgens Boot voornamelijk afspelen in grotere gemeentes. Twee maanden later werd er wel een poging gedaan om Boot te nazificeren, hij werd namelijk officieel gevraagd om lid te worden van de plaatselijke NSB-afdeling.⁷⁵ Het was een bevestiging dat de plaatselijke NSB afdeling niet meer om Boot heen kon. Boot weigerde het aanbod.

Ondanks dat er geen grote incidenten waren tegen de Joodse inwoners in zijn gemeente, maakte Boot zich vanaf de zomer 1941 wel zorgen. Zo probeerde sommige inwoners van zijn gemeente zelfmoord te plegen, 'hij heeft geen geloof meer, dat het met hem als Jood goed afloopt'.⁷⁶ Boot ziet het leed met lede ogen aan en vindt dat er wat moet gebeuren, maar weet niet wat. Daarnaast komen er steeds meer berichten binnen van Joden die geweigerd worden bij scholen en de uitvoering van verschillende razzia's. Het duurde tot 7 oktober voordat de eerste razzia in de gemeente Wisch een feit is. De razzia was die ochtend begonnen in Doetinchem, maar verplaatste zich later naar

---

⁷³ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 159.

⁷⁴ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 66.

⁷⁵ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 73.

⁷⁶ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 84.

Terborg. Tevergeefs probeerde Boot de verschillende Joodse inwoners te waarschuwen. Boot zag met eigen ogen dat de Joden werden meegenomen door de overvalwagen.⁷⁷ Boot greep niet in. Wel probeerde hij verhaal te halen bij de procureur-generaal, maar dit leverde niets op. Boot voelde zich machteloos.⁷⁸ Wel begon Boot zich steeds meer te verzetten tegen de nazificatie van zijn gemeente. Zo probeerde Boot zoveel mogelijk NSB'ers te ontslaan en bij nieuwe vacatures zo min mogelijk NSB'ers aan te nemen.⁷⁹

In 1942 werden de Duitse maatregelen uitgebreid. Deze waren niet alleen gericht tegen de Joodse inwoners, maar ook tegen de andere Nederlanders. Vanaf april 1942 werd de verplichte arbeidsdienst ingesteld. Men beantwoordde deze oproepen op twee manieren, door geen gehoor te geven aan de oproep of door uitstel te vragen. Boot zag dat steeds meer jongeren om uitstel vroegen, dat leek hem het meest praktische, men hoefde dan immers niet onder te duiken.⁸⁰ Daarnaast werd het dragen van de Jodenster ingevoerd, de Nederlandse rijwielen ingevorderd en borden geplaatst die Joden uit bepaalde gebieden moesten weren. Ondanks dat Boot het niet eens was met de maatregelen, achtte hij het niet raadzaam om in opstand te komen. Sterker nog, in opstand komen zou alleen maar represailles tot gevolg hebben. Door een felle rede van Reichsleiter Schmidt was Boot in de veronderstelling dat hen 'bij de geringste sabotagehandeling tegen de muur worden gezet'.⁸¹

Actieve houding van Boot

In de zomermaanden van 1942 kwam er een omslagpunt in de houding ten opzichte van het verzet van Boot. Er kwam steeds meer samenwerking tussen de illegaliteit en de vele secretarieën om onderduikers aan persoonsbewijzen te helpen.⁸² Daarnaast kregen steeds meer Jodenfamilies onderdak bij boeren en burgers, die over voldoende ruimte beschikten.⁸³ Boot begon zich steeds actiever in te zetten voor het lot van de Joodse inwoners, zo waarschuwde hij bijvoorbeeld Joden die zich 'te brutaal' gedroegen.

---

⁷⁷ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 87.

⁷⁸ Ibidem

⁷⁹ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 89.

⁸⁰ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 103.

⁸¹ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 109.

⁸² Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 110.

⁸³ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 112-113.

Sommige Joden gingen naar de markt in Doetinchem of woonden een voetbalwedstrijd bij in Lichtenvoorde, hetgeen tot represailles zou leiden. Daarnaast liet Boot aan Frederiks weten dat hij onder geen beding zou meewerken aan deportaties van Joden.

Boot heeft daarnaast weet van de vele onderduikers die in zijn gemeente zaten. Zo kreeg hij te horen van de 'Grüne Polizei' (Ordnungspolizei) dat het dorp Varsseveld een broeinest van onderduikers was.⁸⁴ Hierna ging hij met de 'goede' politie op onderzoek uit in Varsseveld en waarschuwde de mensen dat de 'Grüne Polizei' meer controles zou gaan uitvoeren. Daarbij werd het protest vanuit de protestante kerk steeds frequenter en scherper. Begin 1943 werd er een pamflet gemaakt door de Protestantse Kerk over de vervolging van Joden en de aantasting van het christelijk onderwijs alsmede een veroordeling van de razzia's en de overlijdensberichten van veel geestelijken in concentratiekampen. Boot reageerde geschokt op het bericht.⁸⁵

In de tweede fase van de oorlog begint Boot zich steeds meer te verzetten. In het begin probeerde Boot het verzet zoveel mogelijk te ontmoedigen, wanneer men zich gedeisd hield zouden de minste slachtoffers vallen. Naarmate de maatregelen van de Duitsers intensiverden en grotere impact hadden op de bevolking, begon Boot meer tegen te sputteren. Wel zag Boot dat steeds meer burgemeesters werden vervangen. Wilde Boot protesteren, dan moest dit subtiel en buiten het openbare leven gebeuren. Boot probeerde vooral door overleg met de Duitse bevelhebbers tot oplossingen te komen en daarnaast zijn inwoners te waarschuwen voor eventuele represailles of controles.

Eerste periode Bos als burgemeester

Op 16 maart 1942 werd Bos geïnstalleerd als burgemeester. In zijn installatierede zette Bos meteen de toon door te stellen dat zijn bestuur zou niet 'neutraal' zijn. "In de eerste plaats heeft het woord 'neutraal' voor ons, nationaalsocialisten een te wrange bijmaak gekregen. In de tweede plaats zal mijn beleid niet neutraal, dus kleurloos zijn".⁸⁶ Vooral het onderwijs kreeg het zwaar te verduren in de installatierede van Bos. Begin 1941 werd zijn dochter namelijk veelvuldig gepest op school omdat haar vader NSB'er was.

---

⁸⁴ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 125.

⁸⁵ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 130.

⁸⁶ Krosenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 215-216.

De school en hun onderwijzers zouden volgens Bos te weinig hebben opgetreden. “Als vader van een kind, dat deze pesterijen, uitvloeisel van onze democratie, heeft moeten doorstaan en nog doorstaat, snijdt mij het kinderverdriet hierdoor veroorzaakt, door het hart.”⁸⁷

Al in de eerste maand van zijn aanstelling treden twee nieuwe wethouders in functie: nationaalsocialisten B. Van Laar en J. Te Winkel.⁸⁸ Ondanks dat deze twee heren een nationaalsocialistische achtergrond hebben, geven verschillende auteurs aan dat dit niets te maken heeft met de eerder aangekondigde nazificatie van de gemeente. Hiervoor zou Reeser een veel beter keuze zijn geweest, gezien zijn radicale achtergrond en grote gemeentelijke aanhang. Echter vergeten deze auteurs dat de relatie tussen Bos en Reeser zeer moeizaam verliep. Het kwam voor Bos veel beter uit om minder ‘machtige’ NSB’ers onder zich te dulden en daarnaast personen met wie Bos een stuk beter overweg kon. Ook vergeet men het simpele feit dat de aangestelde wethouders wel degelijk van NSB huize waren, dus dat er wel degelijk sprake was van een nazificatie van het Winterswijkse bestuur.

Bos maakte meteen werk van zijn waarschuwingen aan het adres van het Winterswijkse onderwijs, in dit geval de Hogere Burgerschool in Winterswijk. Zo liet Bos de leraren uit zijn gemeente op 1 april 1942 bij elkaar komen. Hier stond hij de leraren te woord: “In het algemeen is het een wilde bende, het is belachelijk en beschamend om te zien. Mochten er onderwijzers of onderwijzeressen zijn, die niet in staat blijken hun leerlingen behoorlijk te laten marcheren of dat zelf niet te kunnen, dan zullen ze lessen laten nemen bij de W.A.” Op de verjaardag van Juliana, 30 april, bezocht Bos samen met de politie de school. Hierbij waarschuwde hij de leraren in de koffiekamer. “Julie denken wel dat ik hier geen recht heb, maar nu zie je het, nu heb ik de Gestapo bij me. U zult veel meer van mij horen”. Een luttele maand later zorgde Bos ervoor dat de leraar Egbert Wiechers werd opgepakt. In zijn les werden namelijk stelselmatig twee meisjes gepest waarvan de ouders lid waren van de NSB. Wiechers werd uiteindelijk voor drie maanden naar kamp Amersfoort gestuurd.⁸⁹

Zelfs voordat Bos burgemeester was, probeerde hij samen met andere NSB’ers anti-Duitse gevoelens in Winterswijk de kop in te drukken. Zo werd het idee geopperd

---

⁸⁷ Kroesenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 216.

⁸⁸ Kooy, *het echec van een ‘volkse’ beweging*, 116.

⁸⁹ CABR (2.09.09)

om gesprekken op te nemen tijdens de wekelijkse kegelavond van de plaatselijke kegelclub. Deze club kwam elke week bij elkaar in het café van Frederika Heersink. Bos vroeg haar of het mogelijk was om een microfoon te installeren. Er waren namelijk verdenkingen dat de leden van de kegelclub er anti-Duitse ideeën op na hielden. Ondanks dat Heersink geen toestemming gaf, werden de microfoons toch geplaatst. De informatie die Bos hierdoor verkreeg gebruikte hij tijdens het bezoek aan de Hogere Burgerschool. Hij zinspeelde bij een leraar, die lid was van de kegelclub, dat er microfoons aanwezig waren. “Maar er bestaat nog zo iets als een microfoon”.⁹⁰ Bos gebruikte zoveel mogelijk manieren om anti-Duitse sentimenten in zijn gemeente te onderdrukken.

In de zomermaanden van 1942 kreeg ook Bos te maken met de rijwielvordering. Echter kon Bos zich niet vinden in de aangegeven methode en besloot samen met de gemeentesecretaris D.J. Zwagerman en agent Hermanus Feberwee een andere methode te gebruiken. Later zou Bos dan ook aangeven dat dit een voorbeeld was dat hij niet altijd antwoordde aan de Duitse bevelen, iets wat Zwagerman ook zou onderschrijven. Echter betekende dit niet dat Bos geen fietsen innam, dit deed hij wel degelijk maar met behulp van zijn eigen methode.⁹¹

De Joodse maatregelen

De maatregelen tegen Joden waren in volle gang. Verschillende berichten gaven aan dat er Joden werden gearresteerd en naar kampen werden gestuurd.⁹² Veel Joden gaven er de voorkeur aan om onder te duiken, de spullen die ze hierbij achterlieten werden geconfisqueerd door de politie.⁹³ Bos bemoeide zich vrij weinig met deze maatregelen. Was de opdracht dat er Joden opgepakt dienden te worden, dan gebeurde dat. Bos heeft dit nauwelijks uit eigen initiatief opgevoerd of tegengewerkt. Waarschijnlijk omdat Bos geen uitgesproken antisemiet was. Er zijn zelfs voorbeelden dat Bos Joden ‘gered’ heeft. Toen er op een boerderij in Korenburg Joden werden ontdekt, zorgde Bos ervoor dat deze werden vrijgelaten en stond hij persoonlijk borg voor hen. Daarnaast was Boot op

---

⁹⁰ CABR (2.09.09)

⁹¹ Ibidem

⁹² Krosenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 227.

⁹³ Ibidem

de hoogte van ten minste twee andere onderduikers in zijn gemeente, deze liet hij echter ongemoeid.⁹⁴

Het moge duidelijk zijn dat Bos na zijn aanstelling probeerde de anti-Duitse sentimenten tegen te werken. Of het nu ging om 'onschuldige' pesterijen op een basisschool of om discussies tijdens een kegelavond, Bos zat er bovenop en was niet te beroerd om arrestaties en deportaties uit te voeren. Ook probeerde Bos de gemeente te nazificeren. Waar Boot zich steeds duidelijker ging verzetten, probeerde Bos juist dat de verschillende maatregelen doorgang vonden. Dat Bos niet actief aan de slag ging met de Joodse maatregelen, betekende niet dat de Joden met rust werden gelaten. Integendeel, uit gegevens uit het eerder aangehaalde onderzoek van Croes en Tammes 'Gif laten wij niet voortbestaan' komen andere gegevens naar voren. 19.4% van de Winterswijkse Joodse bevolking overleefde de oorlog, in vergelijking: in de gemeente Wisch overleefde 68.8% van de Joodse inwoners de oorlog.⁹⁵ Maar conform de conclusies uit hun onderzoek had de NSB burgemeester hier geen significant aandeel in.

---

⁹⁴ CABR (2.09.09)

⁹⁵ Croes en Tammes, *'Gif laten wij niet voortbestaan'*, 577.

Hoofdstuk 4 De laatste fase

De verschillende gedwongen tewerkstellingen in de jaren 1942-1943 zorgden ervoor dat de spanningen toenamen in de Nederlandse samenleving. In het voorjaar van 1943 bereikten deze spanningen hun hoogtepunt; een stakingsgolf door geheel Nederland. De Duitse reageerde hard, zo kregen de Ordnungspolizei en de eenheden van de Waffen-SS de opdracht om op demonstranten te schieten. Honderden mensen raakten gewond en tientallen vonden de dood. Een volgende fase in de oorlog was van start gegaan, een fase met meer exploitatie van de Nederlanders maar tegelijkertijd een uitbreiding van het Nederlandse verzet.⁹⁶

Van actief verzet naar onderduiken

Ook de Achterhoek kreeg te maken met de stakingsgolf. De werknemers van de DRU fabriek in Ulft besloten mee te doen, maar na één dag gaven ze deze staking alweer op. Hetzelfde overkwam de ijzergieterij “Vulcaansoord” in Terborg. De directeur was dusdanig in paniek door de staking dat hij de burgemeester belde. Boot gaf hem het advies het rustig af te wachten, aangezien de arbeiders van Ulft ook na één dag weer waren begonnen met werken.⁹⁷

De stakingen die door het land gingen, vond Boot een “prachtig voorbeeld van verzet”. Desondanks was hij enigszins ontevreden dat de Nederlandse Spoorwegen hier niet aan deelnamen. Hij lichtte de Commissaris van de Koningin in dat er gestaakt werd, waarop hij als reactie kreeg dat het voorkomen diende te worden. Met een telefonisch gesprek met de Sicherheitsdienst liet Boot weten dat de stakingen onder controle waren en dat er zich niets verontrustends in de gemeente afspeelde, ‘het gesprek leidde de aandacht af van onze gemeente’.⁹⁸ Voor Boot waren het ‘schokkende, emotionele, droevige april- en meidagen. Deportatie van de krijgsgevangenen, studenten-verzet, stakings, fussilering van onze beste Nederlanders’.⁹⁹ Als reactie op de ongeregelheden

---

⁹⁶ Wielenga, *Nederland in de Twintigste eeuw*, 173.

⁹⁷ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 141.

⁹⁸ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 142-143.

⁹⁹ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 144.

kwam het bericht dat alle mannen tussen 18 en 35 jaar zich moesten melden voor de zogenaamde 'Arbeitseinsatz', op een eventuele staking stond de doodstraf.¹⁰⁰

Een andere maatregel om de stakingen tegen te gaan, was dat burgemeesters werden verplicht tot arrestatie van eigen ingezetenen.¹⁰¹ Boot had altijd aangegeven hier niet aan te willen meewerken. In Juli 1943 deed de burgemeester van Lichtenvoorde, NSB'er Theo Lamers, samen met de 'Grüne Polizei' huiszoeken bij verschillende boeren in Lintelo, gemeente Wisch, op zoek naar Joden. Bij boer Hoftijzer hadden ze succes. De gevonden Jood was volgens Boot zo ontgaan dat hij allemaal andere Joden had verraden. Lamers belde Boot met de mededeling dat Lamers huiszoeken had gedaan in de gemeente Wisch. Vanzelfsprekend protesteerde Boot, maar de NSB burgemeester antwoordde: "de burgemeester van Wisch kon in zijn gemeente niets vinden, dan zullen wij 't wel doen". Dat Boot zich eerder zo stellig tegen huiszoeken keerde kreeg als gevolg dat andere burgemeesters zich ermee gingen bemoeien.

Maar de afkeurende houding van Boot op huiszoeken had ook positieve gevolgen voor de onderduikers in zijn gemeente. Enkele dagen later komt de krisiscontroleur met de mededeling dat hij bij boer Miggelbrink twee Joden en een onderduiker heeft aangetroffen. Boot weigerde om ze te arresteren, en betoogde dat de krisiscontroleur zich met dingen bemoeide waarmee hij niets te maken had. "Dat hij bij de boeren bekend stond als een 'rotte kool' bij de groentevrouw. Dat er na deze tijd een andere tijd kwam en hij moest oppassen niet de kogel te krijgen. Hij was, zo zei hij, niet bang voor de dood en zou de consequenties aanvaarden, waarop ik hem in overweging gaf dan maar zelfmoord te plegen". Het lukte Boot de krisiscontroleur zo onder druk te zetten dat er geen melding werd gemaakt. Boot kwam zeer fel uit de hoek. Waar hij in de confrontatie met Borggreven in 1940 nog een rustige indruk achter wilde laten, begon Boot zich steeds heftiger te manifesteren.¹⁰²

Ook liet Boot de opperwachtmeester bij zich roepen. De reden was dat deze had meegewerkt aan de arrestatie van Joden. Het bleek dat de opperwachtmeester in de val werd gelokt door de Duitsers en dat er geen andere keuze was dan meewerken aan de arrestaties, zo was de Sicherheitsdienst namelijk al op de hoogte van de verblijfplaats

---

¹⁰⁰ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 145.

¹⁰¹ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 154.

¹⁰² Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 167.

van de Joden. Weigering zou alleen maar een extra arrestatie betekenen, die van de opperwachtmeester zelf. Er was voor Boot geen mogelijkheid meer om de Joden op vrije voeten te laten stellen.¹⁰³ Daarnaast werd het voor Boot ook makkelijker om zich politieker uit te laten nadat zijn gemeentesecretaris was overleden. 'het is voor mij een geweldige opluchting. Met veel tact en geduld ben ik erin geslaagd, steeds de politieke tegenstellingen niet op de spits te drijven en zijn driftige, vaak onbeheerste natuur te matigen.'¹⁰⁴

Bovendien begon Boot de illegaliteit actief te helpen. Zo overlegde Boot in december 1943 met een lid van de illegaliteit over het overvallen van een distributiekantoor in Terborg. Ze spraken af dat de burgemeester van niets zou weten. Wel liet de burgemeester een paar ramen openstaan. Als de overval gepleegd was, zou de burgemeester zo snel mogelijk horen waar de overvallers heengingen zodat Boot maatregelen kon treffen om de opsporing tegen te werken.¹⁰⁵ Het lukte, op zaterdagochtend rond 5 uur werd Boot gebeld dat het distributiekantoor was overvallen. Er waren bonkaarten en persoonsbewijzen ontvreemd.¹⁰⁶ Later werd één van de overvallers opgepakt.

In 1944 was de houding van Boot niet anders. Wanneer er Amerikaanse piloten neerstorten in zijn gemeente, probeerde hij deze te helpen. Desalniettemin was dit niet gemakkelijk want NSB'ers in de gemeente keken toe.¹⁰⁷ Ook werden er steeds meer Joden en onderduikers opgepakt.¹⁰⁸ Met een bijzondere vermelding voor de Dames Jolink, twee verzetstrijders uit Varsseveld. Zij werden ook opgepakt en naar Ravensbruck vervoerd. Beide dames overleefden dit niet.¹⁰⁹ Boot werd gesteund door de bevolking. Zo deelde een distributieleider uit Doetinchem mee dat Boot bekend stond als iemand die tact bezat om met de Duitsers om te gaan, maar tegelijkertijd bij de illegaliteit goed bekend stond. "Zulke uitspraken waren een steun voor me, om verder te gaan".¹¹⁰ Het deed Boot dan ook pijn om een artikel in de illegale krant Trouw te lezen over de Commissarissen en Burgemeesters. De krant opperde namelijk dat alle

---

¹⁰³ Boot, *burgemeester in bezettingstijd* 178.

¹⁰⁴ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 182.

¹⁰⁵ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 185.

¹⁰⁶ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 187.

¹⁰⁷ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 192-193.

¹⁰⁸ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 201-202.

¹⁰⁹ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 202.

¹¹⁰ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 198.

burgemeesters dienden af te treden. Degene die dit niet deden werden gelijkgesteld met de NSB. Boot verafschuwde zulke vergelijkingen. Het was geen stimulering om 'zich onder alle omstandigheden als man te gedragen'. Hierin stelt hij dat het aanblijven als burgemeester geen collaboratie is.¹¹¹

Boot begon steeds meer vijanden te maken, wat er uiteindelijk toe leidde tot hij vanaf september 1944 moest gaan onderduiken. Hij werd gewaarschuwd door een 'goede' NSB'er, dat hij behoorde tot de burgemeesters die gevangen zouden worden genomen. Het was een paar dagen voor de dolle dinsdag. Bussen vol met NSB'ers vertrokken uit de gemeente. Boot omschreef het als volgt: "t Was een dramatische aftocht, maar hield de belofte in van vrijheid voor vervolgte, gepijnigde en onderdrukte burgers".¹¹²

Dezelfde maand moest Boot misschien wel de moeilijkste keuze maken van de afgelopen vier jaar. De secretaris belde hem op met de mededeling dat twee heren in Varsseveld op zoek waren naar de burgemeester. De burgemeester was inmiddels woonachtig in Silvolde en gaf het adres door zodat de heren langs konden komen. Een kwartier later stonden ze voor de deur met de mededeling dat er 500 mensen geleverd dienden te worden voor de IJssellinie. Mocht er niet worden voldaan aan de vraag, dan zouden de scherpste maatregelen volgen. Het werd een groot dilemma. Aan de ene kant wist Boot dat bij weigering de vordering toch door zou gaan. Echter aan de andere kant had hij altijd gezegd dat in situaties als deze niet aan de opdracht voldaan zou kunnen worden. 'want men dwingt, als overheid, een mens niet alleen de geallieerde overwinning te vertragen doch brengt hem rechtstreeks in de vuurlinie.'¹¹³

Boot liet de Beauftragte weten dat hij weigerde. Deze antwoordde dat dat niet mogelijk was en dat het erge gevolgen voor Boot zou hebben. Hierop besloot Boot onder te duiken. In een telefoongesprek met de gemeentesecretaris werd duidelijk wat de gevolgen waren. Niet alleen werd het huis van Boot in de brand gezet, ook zou Boot worden vermoord.¹¹⁴ Boot twijfelde of hij de goede keuze had gemaakt. "Maar nu onnoemlijk leed het gevolg is van het volgen van die regeringsopdracht en van mijn overtuiging? Stel dat er vlammen zullen op gaan? Maar dan overweeg ik weer: door

---

¹¹¹ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 245.

¹¹² Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 247.

¹¹³ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 249.

¹¹⁴ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 251.

medewerking zou ik de verantwoordelijkheid op mij hebben genomen niet alleen van een vertraging van de overwinning, maar wellicht ook van de dood van vele burgers, die het slachtoffer konden zijn geworden.”¹¹⁵

Pas op 8 mei 1945 keerde Boot weer terug naar zijn gemeente. “In een paar minuten tijd was er een menigte op de been. Het plaatselijke muziekkorps, dat repetitie had, kwam snel aanmarcheren. Het was ontroerend. Een paar honderd meter voor Silvolde wilde de auto niet meer. Geen bezwaar. Het publiek duwde de wagen naar het spreek gestoelte.”¹¹⁶ “Onvoorstelbaar en nooit gedacht, dat we zo zouden worden ontvangen. Uit deze spontante onverwachte machtige ontvangst begrepen we, hoezeer we in die tien jaar vergroeid waren met deze bevolking.”¹¹⁷

Actieve houding Bos

Tijdens de aprilstakingen werd er ook in Winterswijk gestaakt.¹¹⁸ Bos probeerde dit actief tegen te gaan. Zo liet hij pamfletten aanplakken die ervoor moesten zorgen dat mensen niet zouden gaan staken.¹¹⁹ Dit moest ook wel omdat op stakingen Duitse represailles zouden volgen. Op 3 mei werd er weer gewerkt, hierdoor waren er in Winterswijk geen slachtoffers gevallen door eventuele Duitse represailles.¹²⁰

Bos vond het niet alleen belangrijk dat zijn eigen gemeente genazificeerd werd, ook bemoeide hij zich met benoemingen van burgemeesters in buurgemeentes. Zo probeerde Bos in maart 1943 de burgemeester van Aalten, de heer A.J.W. Monnik, af te zetten. Bos schreef een brief aan de Achterhoekse kringleiding van de NSB met de vraag of de burgemeester vervangen kon worden. Monnik was uitermate ongeschikt voor de functie, zo schreef Bos, omdat hij al in een kamp had gezeten voor zijn anti-nationalistische houding. Een arrestatie van Monnik zou niet alleen een zege zijn voor de NSB maar ook voor de inwoners van Aalten, zo stelde Bos. Uiteindelijk werd Monnik vervangen door de NSB'er Antonie de Moor.¹²¹

---

¹¹⁵ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 252.

¹¹⁶ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 282.

¹¹⁷ Boot, *burgemeester in bezettingstijd*, 283.

¹¹⁸ Krosenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 240.

¹¹⁹ Krosenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 242.

¹²⁰ Krosenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 243.

¹²¹ CABR (2.09.09)

Tegelijkertijd liet de NSB burgemeester van buurtgemeente Lichtenvoorde, Theo Lamers, van zich horen. Net als Boot had ook Bos te maken met onderduikers in zijn gemeente. Lamers stuurde op 28 juli 1943 een brief aan Bos. Lamers had via een anonieme bron te horen gekregen dat er ‘honderden’ onderduikers in de gemeente Winterswijk zaten. Daarnaast stelde hij dat de ambtenaren onder Bos niet te vertrouwen waren, zij zouden zelfs hulp bieden aan de onderduikers. Dit was volgens Lamers niet het geval in Aalten, daar werkten de ambtenaren hard om de onderduikers op te sporen. Bos stelde dat hij op de hoogte was dat er ‘enkele’ Joodse onderduikers in Winterswijk zaten. “En dat ook bij de prange onder woold in deze gemeente reeds een onderzoek was ingesteld doch dat geen Joden zijn aangetroffen”.¹²² Wel waren er volgens Bos sterke aanwijzingen dat die zich net buiten de gemeentegrens bevonden, zoals in de gemeente van Theo Lamers zelfs. Daarnaast melde Bos dat er reeds vijf personen gearresteerd waren die zich hadden onttrokken aan arbeidsinzet en naar kamp ERICA in Ommen waren gestuurd.

De briefwisseling laat zien dat ondanks dat beide heren lid waren van dezelfde politieke groep, dit niet per definitie betekende dat ze zich niet met elkaars gemeente bemoeiden. Concreter geeft het aan dat Bos actief op zoek ging naar onderduikers in zijn gemeente. Daarnaast worden er steeds meer razzia’s gehouden in zijn gemeente. In juni 1943 kreeg Bos de opdracht van de Sicherheitsdienst om een onderzoek in te stellen naar boerderijen in de omgeving. Dit nadat onbekende daders met fosfor brand hadden gesticht op een hoeve van een NSB’er. Feberwee moest van Bos mannen bij elkaar roepen om huiszoekingen uit te voeren. Uiteindelijk werd er één man gearresteerd.¹²³

Bos naar het oostfront?

‘Dr. Bos, onze burgemeester naar het Oostfront.’ Het was de kop van de Winterswijksche Courant op 21 januari 1944.¹²⁴ Bos had besloten verlof te nemen van zijn functie en zich in te zetten als paardenarts in de strijd tegen het bolsjewisme. De reden tot dit besluit is onbekend. Echter had hij al voor zijn aanstelling als burgemeester gesolliciteerd tot een functie als veearts voor de Duitse autoriteiten. Destijds werd Bos afgewezen en ook deze

---

¹²² CABR (2.09.09)

¹²³ Ibidem

¹²⁴ Winterswijksche Courant (21-01-1944)

keer komt er geen positief antwoord van de Duitsers. Bos bleef hierdoor burgemeester van Winterswijk. Er was dezelfde maand desondanks ook goed nieuws voor Bos, het lukte de politie om veel verzetslieden op te pakken.¹²⁵

In de maanden die daarop volgden werden vooral gekenmerkt door arrestaties voor de tewerkstellingen en de veelvuldige bombardementen.¹²⁶ Daarnaast werden er steeds minder activiteiten gehouden door de NSB. Het was een soort 'stilte' voor de storm. Dolle Dinsdag kwam hard aan in de NSB gemeente Winterswijk. De gemeente werd overspoeld door Duitse militairen en wanhopige NSB'ers. Tegelijkertijd moest Winterswijk ongeveer 800 personen leveren die aan de verdedigingslijnes moesten werken.¹²⁷ Hierbij kreeg de gemeente te maken met veel sabotage van verschillende verzetsgroepen. Bos had zijn handen vol aan alle werkzaamheden en de huisvesting voor de vele NSB'ers.¹²⁸

In de maanden daarna riep Bos vooral op tot kalmte. In de Winterswijksche courant liet hij op vrijdag 29 september een artikel plaatsen waarin hij opriep tot rust. "Wij allen, van welke gezindheid of politieke opvatting op, hebben er belang bij, dat de gemeente rustig is, dat de bedrijven en het werk zoveel mogelijk doorgang vinden. Van dit standpunt uit bezien is het "onderduiken' ook absoluut te veroordelen, daar deze mensen alleen om zichzelf te onttrekken aan gemeenschapsplicht." In dezelfde uitgave stond eveneens een oproep om vrijwillig aan de verdedigingslinie te werken.¹²⁹

De maanden die daarop volgden was het redelijk rustig in de gemeente. De voornaamste gebeurtenis uit politierapporten bleek de diefstal van kippen in de gemeente.¹³⁰ Bos probeerde nog steeds zoveel mogelijk vrijwilligers te krijgen voor de verdedigingslinie maar weer zonder veel succes. Ook vielen er eveneens een aantal doden aan het begin van 1945 door de bombardementen van de geallieerden.¹³¹

Op 18 april kwam het einde voor Bos. Leden van de Ordedienst, Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, deelden mee dat Bos was gearresteerd. Hij werd opgesloten in het kamp 'Vosseveld' in Winterswijk, in afwachting van zijn rechtszaak. Er

---

¹²⁵ Kroesenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 263-264.

¹²⁶ Kroesenbrink, *W.P.C. Bos*, 273.

¹²⁷ Kroesenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 280.

¹²⁸ CABR (2.09.09)

¹²⁹ Bos, Winterwijksche courant (29-11-1944)

¹³⁰ Kroesenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 288.

¹³¹ Kroesenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 293.

kwamen verzoeken binnen om Bos in de tussentijd op vrije voeten te stellen, omdat zijn gezondheid de opsluiting niet aan zou kunnen.¹³² Hier werd niet aan beantwoord.

De zaak kwam voor op 16 juni 1948. Het gerechtshof voor Bijzondere rechtspleging veroordeelde W.P.C. Bos voor vier en een half jaar internering. Enigszins gedesillusioneerd verklaarde Bos: “Ik ben, dat ik de zaak van het Nederlandse volk geschaad heb door mijn lidmaatschap van de NSB. Ik deed dit onwetend en zag dat in, toen het te laat was, namelijk in de tijd, dat ik burgemeester was en in het belang der bevolking niet bedanken mocht, want mijn opvolger zou minder soepel zijn geweest”.¹³³ “Ik wil niet meer door het volk beschouwd worden als de man, die het weet, als de man wiens daden nagevolgd kunnen worden. Ik heb mij nooit als leidende figuur opgeworpen, men heeft mij nagevolgd zonder dat ik dat vroeg”.¹³⁴

---

¹³² CABR (2.09.09)

¹³³ Krosenbrink, *dr. W.P.C. Bos*, 313.

¹³⁴ *Ibidem*

Hoofdstuk 5 Conclusie

De gemeentes Wisch en Winterswijk kenden tijdens de Duitse inval in 1940 geen pro-Duitse burgemeester. Nadat Kneppelhout in Winterswijk binnen één jaar werd ontslagen, maakten de Duitse autoriteiten geen haast met de aanstelling van een NSB burgemeester. Tegelijkertijd solliciteerde Wim Bos voor de tweede keer voor de functie van burgemeester van Winterswijk. Dit had vooral een financiële reden aangezien het slecht ging met zijn veeartsenpraktijk. Volgens Bos kwam dit doordat hij lid was van de NSB. De aanstelling van Bos was geen uitgemaakte zaak. Bos werd in zijn sollicitatieprocedure tegengewerkt door de NSB districtsleider August Borggreven.

Dezelfde Borggreven zorgde ook voor problemen voor burgemeester Boot van de gemeente Wisch direct na de Duitse inval. Bij verschillende incidenten probeerde Borggreven Boot af te zetten en te arresteren, waarschijnlijk in de hoop dat er een NSB burgemeester voor in de plaats kwam. Dit was de voornaamste reden geweest voor Boot om aan te blijven als burgemeester. Boot was bang dat wanneer hij aftrad, hij vervangen werd door een NSB burgemeester. Uiteindelijk zou de gemeente dan een stuk slechter af zijn geweest. Daarnaast wilde Boot voorkomen dat er een directe confrontatie kwam tussen de Duitse autoriteiten en de inwoners van zijn gemeente. Hij riep zijn inwoners dan ook op om zich gedeisd te houden, dan zouden de minste slachtoffers vallen.

Vanaf 1942 veranderde Boot van passief naar actief verzet. Dit werd vooral veroorzaakt doordat de Duitse maatregelen strenger werden en Boot zag dat hij hiertegen machteloos stond. Boot besloot zich steeds meer te verzetten tegen de Duitse maatregelen, zijn inwoners hiervoor te waarschuwen en de illegaliteit te helpen. Daarnaast probeerde Boot zijn gemeente zo min mogelijk te nazificeren. Waar het mogelijk was ontsloeg hij NSB'ers en bij nieuwe vacatures werden zo min mogelijk NSB'ers aangenomen.

Het beleid van Boot was bijna totaal het tegenovergestelde van die van Bos. Direct na zijn installatie maakte Bos werk van zijn belofte om geen 'neutrale dus kleurloze' burgemeester te zijn. Meteen werd een deel van het bestuur genazificeerd, er werden immers twee nieuwe NSB wethouders aangenomen. Daarnaast trad Bos eigenhandig op tegen de anti-Duitse stemming die heerste in een Winterswijkse middelbare school. Leraren die zich hieraan schuldig maakten werden gearresteerd en naar concentratiekampen gestuurd. Daarnaast besloot Bos de plaatselijke kegelclub af te

luisteren omdat de leden verdacht werden van een anti-Duitse houding. Het lukte Bos om enkele leden te arresteren en te deporteren. Het was Bos die vaak zelf het initiatief nam om huiszoekingen te plegen, af te luisteren of andere maatregelen te nemen om verzet tegen te gaan.

Het moge duidelijk zijn geworden dat er grote verschillen zaten in het beleid van Boot in vergelijking met die van Bos. Het uitgangspunt van Bos was de verdediging van het nationaalsocialisme in zijn gemeente en tegenstanders te verwijderen. Hierbij beperkte hij zich niet tot zijn eigen gemeente, zoals in het geval van de afzetting van de Aaltense burgemeester. Bovendien probeerde Bos zoveel mogelijk te beantwoorden aan de Duitse vraag voor tewerkstellingen ten behoeve van werkzaamheden of de verdediging van de IJssellinie. Bos was in de bezettingsjaren een uitstekend doorgeefluik van Duitse maatregelen en bovendien een burgemeester die eigen initiatief toonde om anti-Duitse sentimenten en verzet de kop in te drukken.

Het uitgangspunt van Boot in de vijf jaren bezetting was vooral de bescherming van de eigen bevolking. In de eerste anderhalf jaar was het uitgangspunt dat de bevolking zich vooral gedeisd diende te houden, zo zouden de minste slachtoffers vallen. Echter in de zomermaanden van 1942 realiseerde Boot dat er desondanks slachtoffers vielen en zodoende voelde hij zich machteloos. Hierdoor besloot Boot zich actiever te verzetten tegen de Duitse maatregelen en het verzet in zijn gemeente te stimuleren. Daarnaast maakte Boot steeds meer gebruik van zijn positie om mensen onder druk te zetten niet te collaboreren met de Duitsers. Deze actieve houding leidde er uiteindelijk toe dat Boot moet onderduiken, aangezien hij geen mensen wilde leveren voor de verdedigingslinie aan de IJssel. Desondanks was het Boot gelukt om zijn inwoners in de vier jaar als burgemeester in oorlogstijd zoveel mogelijk te beschermen en dat daarmee de keuze tot aanblijven in dit geval waarschijnlijk de goede was geweest.

Historische discussie

De casus Boot sluit aan bij de conclusie van Romijn. Boot bleef immers aan omdat hij bang was voor een directe confrontatie tussen de inwoners van zijn gemeente en de Duitse autoriteiten, ook vreesde Boot dat een eventuele opvolger negatieve gevolgen zou hebben voor de gemeente en zijn inwoners. Bovendien voelde Boot zich soms ook machteloos, omdat hij bepaalde negatieve maatregelen niet kon tegenhouden. Enige

minimale verschil tussen de conclusie en de casus Boot is dat Boot zich al vanaf de zomermaanden 1942 actief ging verzetten, terwijl dit in de conclusie van Romijn pas gebeurt vanaf 1943.

Maar had Boot wel moeten aanblijven of had hij moeten aftreden, zoals Nanda van der Zee betoogde. Deze vraag kan niet sluitend worden beantwoord. We weten namelijk niet wat er zou zijn gebeurd als Boot was afgetreden. Wel blijkt dat er verschillende momenten zijn geweest waarin Boot als burgemeester bepaalde maatregelen heeft kunnen verzachten, dan wel mensen heeft kunnen waarschuwen voor Duitse controles of de illegaliteit heeft kunnen helpen. Dit was niet het geval in Winterswijk onder de NSB burgemeester Bos. Het is veel te simplistisch om te stellen dat de elite het liet 'afweten'. De casus van Boot laat zien dat een aangebleven burgemeester wel degelijk van betekenis kon zijn voor zijn inwoners.

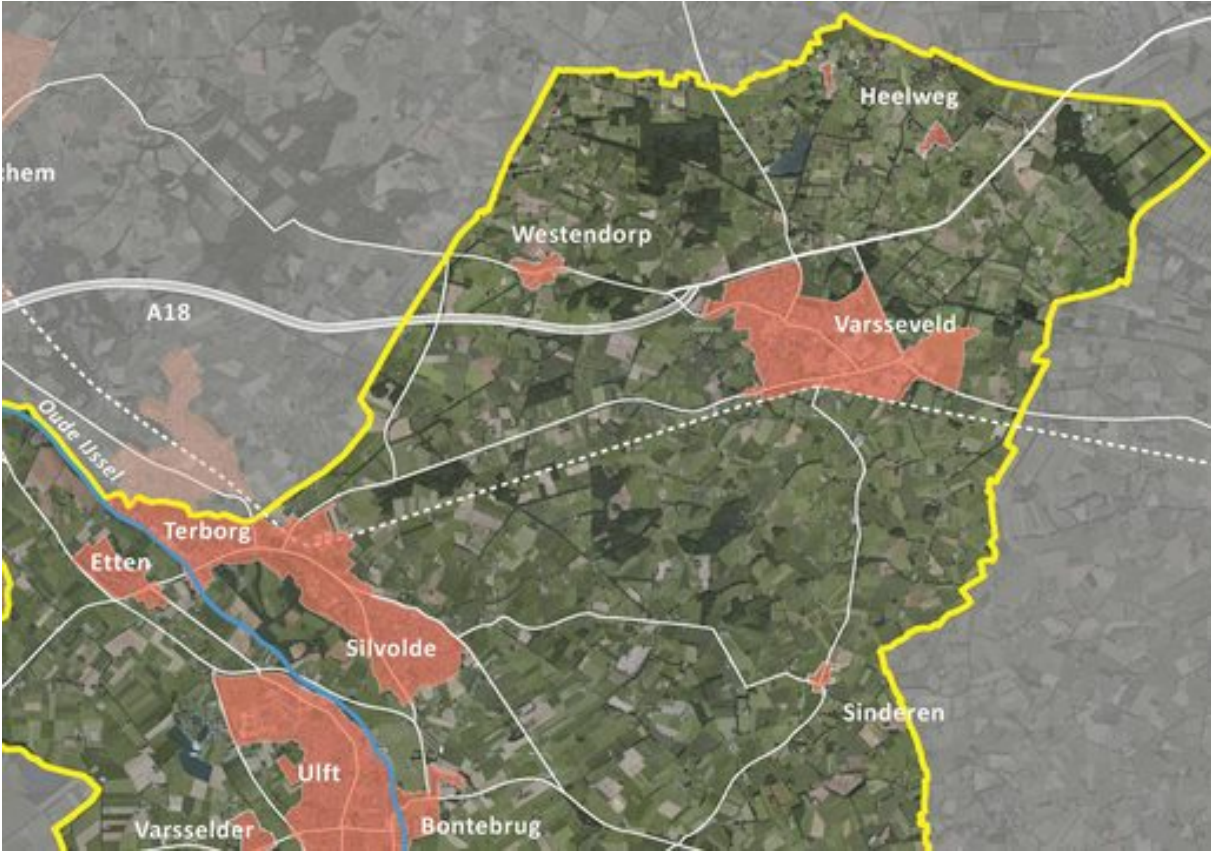
Ten slotte het onderzoek van de historici Croes en Tammes. Zij stelden dat de overlevingskansen van Joodse inwoners niet significant lager waren met de aanwezigheid van een pro-Duitse burgemeester. Desondanks hadden de Joden in de gemeente Wisch wel een hogere overlevingskans dan in Winterswijk. Echter heeft het onderzoek naar Bos laten zien dat Bos niet actief op zoek ging naar Joden, maar eerder naar onderduikers in het algemeen. Ondanks dat Winterswijk dus een pro-Duitse burgemeester had, werd er in ieder geval niet door Bos extra aandacht gegeven aan de Joodse maatregelen. Dit onderschrijft de conclusie van Croes en Tammes dat een pro-Duitse burgemeester geen doorslaggevende factor was in de overlevingskansen van Joden in een gemeente.

Aanvulling op de bestaande literatuur

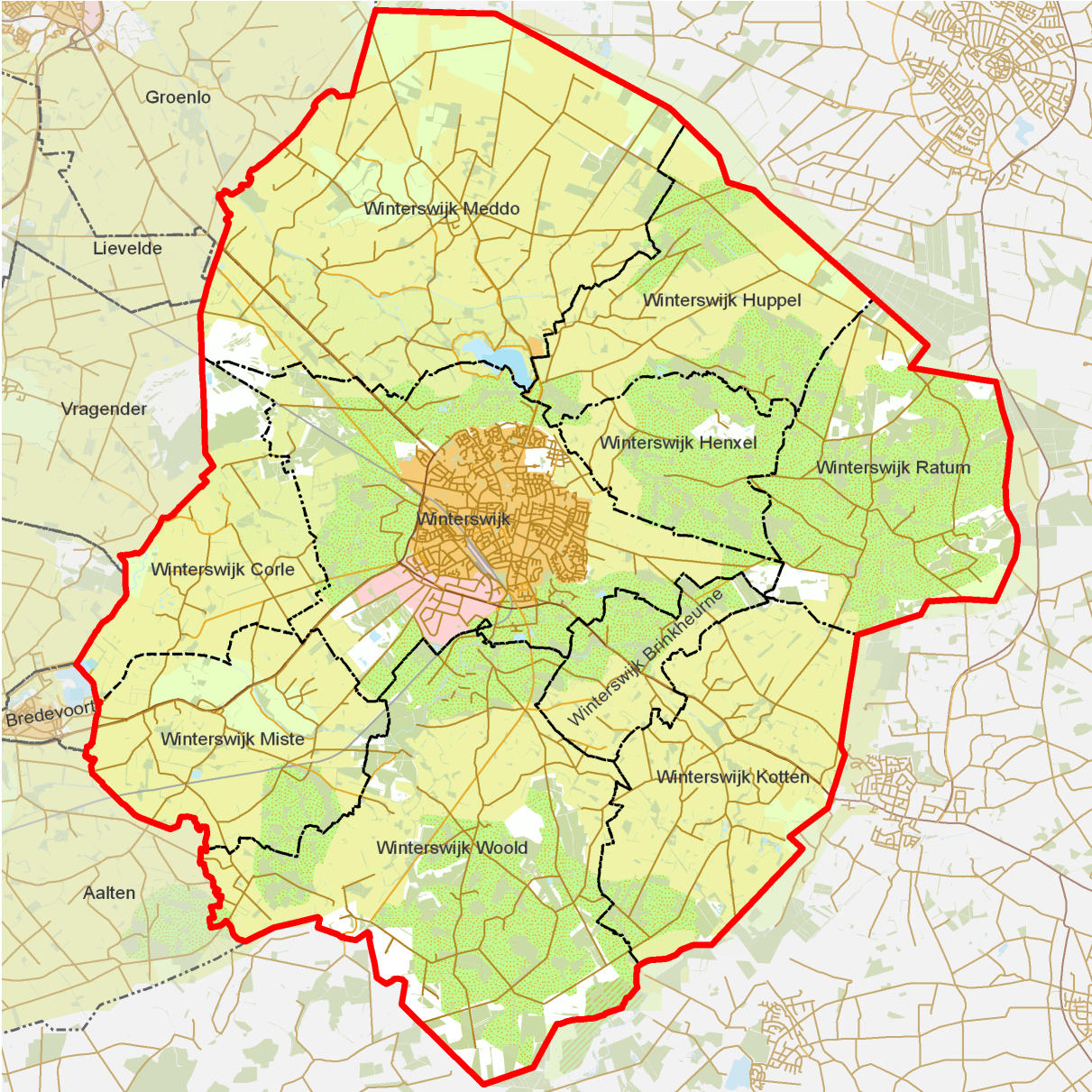
Ten slotte kwam tijdens het onderzoek enkele nieuwe aanvullingen naar voren op bestaande literatuur over Wim Bos. In 1995 kwam een biografie over Bos uit, "Dr. W.P.C. Bos, zijn leven en zijn tijd", geschreven door Henk Kroesenbrink. Kroesenbrink maakte hiervoor gebruik van secundaire literatuur en het archief van de plaatselijke pro-Duitse krant. Doordat Kroesenbrink niet gebruik maakte van andere archiefstukken, heeft hij enkele typerende gebeurtenissen gemist. Zo was Kroesenbrink niet op de hoogte dat het slecht ging met de veeartsenpraktijk van Bos en dat een functie als burgemeester vooral financiële voordelen opleverde. Een tweede punt is dat Kroesenbrink niet wist waarom

Bos in 1944 niet naar het Oostfront is vertrokken, aangezien hij hier wel naar solliciteerde. Het bleek dat Bos werd afgewezen voor deze functie. Hierdoor wordt het duidelijk dat Bos het burgemeesterschap vooral voor eigen financieel belang uitoefende en dat hij tenminste één keer op zoek ging naar een andere functie. Dit onderzoek geeft hierdoor een nieuw inzicht op de persoon Willem Pieter Cornelis Bos.

Bijlage I Plattegrond Gemeente Wisch

Bijlage II Plattegrond Winterswijk

Bronnenlijst

Archieven/collecties:

Nationaal Archief: - Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (2.09.09)
- Binnenlandse Zaken Binnenlands Bestuur (2.04.57)

Archief Winterswijkse Courant

Secundaire literatuur:

- Boot, J.J.G. *Burgemeester in bezettingstijd* (Apeldoorn 1967)
- Croes M. en Tammes P. *'Giflaten wij niet voortbestaan'. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945* (Amsterdam 2004)
- de Jong, L. *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* ('s-Gravenhage 1969)
- Frederiks, K.J. *Op de bres 1940-1944* (Den Haag 1945)
- Kooy, G.A. *Het echec van een 'Volkse' beweging. Nazificatie en denazificatie 1931-1945* (Utrecht 1982)
- Krosenbrink, H. *dr. W.P.C. Bos. Zijn leven en zijn tijd* (Doetinchem 1995)
- Krosenbrink, H. *Scholier in Oorlogstijd 1940-1945* (IJzerlo 2011)
- Romijn, P. *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam 2006)
- Traanboer, L. *Wisch in bezettingstijd 1940-1945* (Aalten 1987)
- Tosh, J. *The Pursuit of History. Aims, methods and new directions in the study of modern history* (Harlow 2010)
- Wielenga, F. *Nederland in de twintigste eeuw* (Amersfoort 2009)
- van der Zee, N. *Om erger te voorkomen* (Amsterdam 1997)

Artikels:

- Flap, H. en P. Tammes, P. 'De electorale steun voor de Nationaal Socialistische Beweging in 1935 en 1939', *mens en maatschappij* (2008) 27.
- Houwers, J. 'Joodse Federatie: Rechtszaak om dodenherdenking', *De Gelderlander*, 27 februari 2013, 9.
- Kuijk, J. 'Een indrukwekkend monument van incompetentie en diletantisme', *Trouw* 11 april 1997, 22.
- Van Tijn, E. 'Peter Romijn Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting', *Historisch Nieuwsblad* 7 (2006) 14-15

Multimedia:

- Pauw en Witteman (Televisieprogramma) 2 mei 2013

Afbeeldingen:

- Foto Wim Bos:

<http://www.historici.nl/media/bwg/images/3/-006.jpg>

- Foto Joost Boot:

http://www.verenigdebooten.nl/cms/images/stories/Naam%20boot/Beroepsgroepen/Joost_Johannes_Gerardus_Boot.2.jpg

- Plattegrond Winterswijk:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2c/BAG_woonplaatsen_-_Gemeente_Winterswijk.png

- Plattegrond Wisch:

<http://www.buitengebiedoudeijsselstreek.nl/uploads/images/kaart%20juni%202012%20definitieve%20opmaak%20gecorrigeerd%20HR%201.7-LR%20klein.jpg>